

Mieczysław Szaciński

Dozwolone cytaty w prawie autorskim

Palestra 40/5-6(461-462), 17-21

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dozwolone cytaty w prawie autorskim

I

Ustawy prawa autorskiego ostatnich lat cechuje zwiększenie zasięgu dozwolonych cytat. Źródłem tego zjawiska są m.in.: rozwój techniki, rozszerzanie się dziedzin twórczości oraz interesy producentów dzieł chronionych. Początkowo określenie „cytat” lub „cytata” oznaczało przytoczenie tekstu cudzych słów lub partii utworu muzycznego¹. Z czasem rodzaj dzieł, z których mogły być zaczerpnięte cytaty lub do których mogły być włączane, zaczął ulegać rozszerzeniu.

Przykładem dawniejszych unormowań może być ustawa o prawie autorskim z 29 marca 1926 r., wg której zaczerpnięte fragmenty utworu mogły pochodzić z wydawnictw książkowych i służyć dziełom piśmiennictwa. Wolno było również użyć drobnych urywków utworu poetyckiego, jako tekstu nowego utworu muzycznego, a małe ustępy kompozycji muzycznych przytaczać w dziełach naukowych i literackich albo w podręcznikach (art. 13 pkt 3 i 6 oraz art. 17 pkt 1). Podobne postanowienia zawierały przepisy art. 18 pkt 3 i 8 oraz art. 19 pkt 1 ustawy o prawie autorskim z 10 lipca 1952 r.

Nowsze rozwiązania zawiera kodeks prawa autorskiego i praw sąsiednich Por-

tugalii z 17 września 1985 r., który przewiduje możliwość utrwalenia, reprodukcji i komunikowania publiczności krótkich fragmentów zarówno dzieł literackich jak i artystycznych w celu włączenia do aktualnych sprawozdań, a także włączenia cytat z cudzych dzieł bez względu na ich rodzaj i naturę dla uzasadnienia własnych poglądów lub dla celów krytyki i nauczania (art. 75, lit. c, f, g)².

Także nowe prawo autorskie Belgii z 30 czerwca 1994 r. odeszło od ograniczonego do dzieł literackich kręgu utworów, z których dopuszczane były cytaty i obecnie prawo cytowania dotyczy wszelkich dzieł (art. 21).

Również cel wykorzystania cytat w nowszych ustawach prawa autorskiego jest coraz szerzej określany.

Francuski kodeks własności intelektualnej z 1 lipca 1992 r. (ze zm.) zezwala na cytaty z dzieł rozpowszechnionych w celach krytycznych, polemicznych, pedagogicznych, naukowych oraz informacji (art. L. 122–5 pkt 3, lit. a).

Przepisy niemieckiej ustawy o prawie autorskim i prawach sąsiednich z 9 września 1965 r. (ze zm.) zezwalają na wykorzystanie fragmentów dzieł słownych, muzycznych, artystycznych i fotograficznych w zbiorach obejmujących dzieła różnych autorów przeznaczonych dla zakładów nauczania lub kościołów (art. 46

ust. 1). Dozwolone są cytaty pojedynczych utworów po ich ukazaniu się w dziełach naukowych, w celu wyjaśnienia ich treści, a także ustępów dzieła opublikowanego w dziełach piśmienniczych oraz odosobnionych fragmentów dzieła muzycznego, które się ukazało w innym dziele muzycznym (art. 51).

Źródłem ograniczeń swobody cytowania stał się przepis art. 10 Konwencji Berneńskiej (akt Paryski z 24 lipca 1971 r.) uzależniający cytaty od przyjętych zwyczajów oraz koncepcje doktryny i judykatury anglosaskiej związane z zasadą *fair use* i *fair dealing*, które uzależniały wykorzystanie cudzego utworu od dobrej wiary i nieprzyniesienia szkody autorowi dzieła wykorzystanego, przez negatywny wpływ na potencjalny popyt lub ocenę dzieła³.

Wskazać można na przykład, że wykorzystanie cytat uzależnione jest w duńskim prawie autorskim z 31 maja 1961 r. (ze zm.) od zgodności z dobrymi obyczajami (art. 14).

Cyprijska ustawa o prawie autorskim z 3 grudnia 1976 r. uzależnia legalność cytat od ich zgodności z lojalną praktyką (art. 7 ust. 1 pkt f).

Od zgodności z dobrymi obyczajami uzależnia wykorzystanie cytat art. 33 ust. 1 pkt b) kongijskiej ustawy o prawie autorskim z 7 lipca 1982 r. i szereg innych.

Jednym z kryteriów oceny dopuszczalności cytaty jest stosowanie elementu ilościowego, tj. porównywanie rozmiarów cytaty do dzieła przejmującego.

Ustawy prawa autorskiego przeważnie tej przesłanki nie precyzują, ograniczając się do ogólnych sformułowań.

Duńskie prawo autorskie mówi o rozmiarach cytat koniecznych dla osiągnię-

cia zamierzonego celu. Podobnie cyprijska ustawa o prawie autorskim mówi o długości cytaty usprawiedliwionej celem, który ma być osiągnięty.

Bodaj jedynie kodeks cywilny Etiopii z 1960 r. w art. 1661 przewidywał, że cytaty nie mogły, w utworze, w którym zostały zamieszczone, przekraczać czterdziestu wierszy dla dzieła poetyckiego i dziesięciu tysięcy znaków w innych utworach.

W doktrynie rozróżniono tzw. małe cytaty od wielkich cytat (*Grosszitat*). Te ostatnie polegają na przytoczeniu całego utworu.

Przy wielkiej cytacie dzieło korzystające z cytaty powinno być objętościowo znacznie większe od tekstu cytowanego, który ma służyć wyjaśnieniu treści. W praktyce sprowadza się to do cytowania małych utworów⁴.

W polskiej doktrynie odnotować należy pogląd, że wykorzystanie całego utworu dopuszczalne powinno być w stosunku do dzieł tak małych, że przytoczenie ich fragmentu może być niemożliwe bez oczywistej zmiany sensu lub treści⁵.

Także w orzecznictwie element ilościowy jest uwzględniany. W judykaturze francuskiej należy odnotować orzeczenie, w którym uznano dla oceny zasadności cytaty uwzględnienie zarówno długości dzieła, do którego włączono cytate jak i długość dzieła, z którego została zaczerpnięta. Nie spełnia tych wymagań cytata filmowa trwająca 17 minut i 36 sekund w emisji filmowej 58-minutowej⁶.

W orzecznictwie niemieckim należy zwrócić uwagę na pogląd, że w zakresie dopuszczalności cytaty nie może decydować rachunkowy stosunek cytaty do

całości dzieła, ale okoliczność jak dalece naruszono prawo wyłączności autora, co może być ustalone przez ocenę, czy majątkowe wykorzystanie dzieła przez autora zostało ograniczone⁷.

W doktrynie niemieckiej podkreślono, że nie granice ilościowe, ale istotna jest przede wszystkim ocena praw wszystkich zainteresowanych, a w szczególności, czy wskutek cytaty szanse sprzedażne cytowanego dzieła ulegają zmniejszeniu⁸.

W polskiej doktrynie wyrażono pogląd, że nie można ustalić ogólnych kryteriów ilościowych określających dopuszczalny stosunek ilościowy cytaty do całego dzieła, z którego pochodzi i dzieła, do którego włączono cytate.

Decydować o dozwolonym rozmiarze powinien cel cytowania⁹.

Dotychczasowe rozważania prowadzą do ogólnej definicji dozwolonych cytat jako uzasadnionego przepisami prawa autorskiego wykorzystania fragmentów dzieła innego twórcy nie naruszającego jego praw autorskich i nie pozbawiającego utworu, do którego zostały włączone, cech oryginalnej twórczości.

Dozwolona cytata powinna charakteryzować się w szczególności następującymi elementami: powiązaniem z własną twórczością cytującego, zgodnością z ustawowym określeniem rodzajów dzieł, których fragmenty mogą być przytaczane i do których mogą być włączone, służeń ustawowo określonego celowi wykorzystania, właściwym stosunkiem rozmiaru cytaty do dzieła przejmującego i utworu, z którego została zaczerpnięta, powołaniem twórcy i źródła zapożyczenia.

Powiązanie z własną twórczością cytującego oznacza, iż wykorzystanie frag-

mentów dzieła innego autora służyć ma celom twórczym tego, kto włącza je do swego dzieła. Przykładem skrajnym nie- dozwolonego wykorzystania cudzego utworu może być plagiat. Nie będzie również odpowiadało pojęciu dozwolonej cytaty przytoczenie *in extenso* w pracy krytycznej większych partii omawianej książki bez samodzielnej, krytycznej jej oceny¹⁰.

Przepisy prawa autorskiego używają określeń takich jak: „małe ustępy”, „drobne części”, „urywki”, „małe urywki”, „fragmenty”, „krótkie fragmenty”. Pojęcia te mogą być uważane za równoznaczne z terminem „cytata”, jeżeli spełnione zostały wyżej omówione przesłanki. Reprodukacja bowiem fragmentu cudzego dzieła nie jest równoznaczna z dozwoloną cytata.

Jednym z przypadków niewłaściwego wykorzystania cytat zajął się Sąd Najwyższy w orzeczeniu z 22 października 1973 r. stwierdzając, że w razie gdy wykorzystane fragmenty cudzego dzieła stanowią znaczną część utworu, mogą one pozbawiać utwór przejmujący cech oryginalnej twórczości¹¹.

II

Ustawa z 10 lipca 1952 r. o Prawie autorskim zezwalała na stosowanie cytat w zakresie utworów pisemnych i muzycznych. Zgodnie z art. 18 pkt 3 wolno było w dziedzinie piśmiennictwa przytaczać dla wyjaśnienia lub nauczania w dziełach stanowiących samoistną całość krótkie ustępy opublikowanych już wykładów, mów i innych utworów, jak również drobne utwory już opublikowane.

Wg pkt 4 art. 18 wolno było zamieszczać w antologiach i wypisach cudze

utwory, opublikowane w książkach lub czasopismach. Mogły tu zachodzić zarówno przypadki tzw. małej jak i wielkiej cytaty. Twórcom wypisów i antologii przysługiwały prawa autorskie, jeżeli opracowanie wykazywało cechy twórczości, zwłaszcza pod względem wyboru, układu lub ustalenia tekstu (art. 9). Wolno również było, w myśl pkt 8 art. 18 Prawa autorskiego, używać już wydanych drobnych urywków utworu poetyckiego lub drobnych utworów poetyckich, jako tekstu nowego utworu muzycznego.

I na koniec art. 19 pkt 1 w zakresie utworów muzycznych umożliwiał przytaczanie w audycjach, dziełach naukowych i literackich oraz podręcznikach krótkie ustępy utworu muzycznego lub drobne utwory muzyczne w całości, jeżeli utwory zostały już wydane.

Powyższe przepisy zawierały ograniczenia nie tylko co do celu wykorzystania cytaty, ale nie stwarzały możliwości stosowania cytaty w różnych dziedzinach twórczości. Pominięte zostały utwory plastyczne i wideofoniczne (np. filmowe), a także nie były dozwolone cytaty między utworami muzycznymi. Dalsze ograniczenie stanowiło wymaganie, aby cytaty zaczerpnięte były z utworów wydanych lub opublikowanych.

Ustawa z 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. Nr 24, poz. 83) rozszerzyła zakres dozwolonych cytaty w porównaniu z ustawą z 1952 r. Objęte nim zostały dziedziny twórczości pominięte w prawie dotychczasowym. Miejsce przesłanki opublikowania lub wydania zajęła przesłanka rozpowszechnienia utworu i udostępnienia publiczności.

Ponadto, poza celami: naukowym, nauczania i wyjaśniania dołączone zostały cele informacyjne, analizy krytyczne, a także „prawa gatunku twórczości”.

Dozwolone cytaty nie mogą naruszać normalnego korzystania z utworu lub godzić w słuszne interesy twórcy (art. 35). Zgodnie z art. 26 – wolno w sprawozdaniach o aktualnych wydarzeniach przytaczać fragmenty utworów udostępnionych podczas tych wydarzeń, jednakże w granicach uzasadnionych celem informacji.

Udostępnienie utworów oznacza dostępność utworu dla publiczności obecnej w czasie relacjonowania wydarzenia.

Wykorzystania cytaty dla celów dydaktycznych i naukowych dotyczą przepisy art. 29 ust. 2 ustawy.

Według art. 29 ust. 2 wolno w celach dydaktycznych i naukowych zamieszczać rozpowszechnione drobne utwory lub fragmenty większych utworów w podręcznikach i wypisach.

Oznacza to ograniczenie dozwolonego użytku cudzych dzieł w antologiach do podręczników i wypisów służących celom dydaktycznym i naukowym.

Znaczne rozszerzenie prawa cytowania zawiera art. 29 ust. 1 nowej ustawy, zgodnie z którym wolno przytaczać w utworach stanowiących samoistną całość urywki rozpowszechnianych utworów lub drobne utwory w całości, w zakresie uzasadnionym wyjaśnieniem, analizą krytyczną lub prawami gatunku twórczości.

Zwrot „prawa gatunku twórczości” brzmi dość enigmatycznie. Można uznać, że tekst ten pozwala na stosowanie cytaty w dziełach muzycznych i słownych (np. parodia, pastisz), a także wideofonicznych.

Trudności sprawiać może ustalenie zakresu dopuszczalnych cytaty przy dziełach plastycznych.

Prawa gatunku dzieł reklamowych uzasadniają cytaty z różnych utworów: słownych, muzycznych i plastycznych. Ale niektóre rodzaje dzieł plastycznych nasuwają wątpliwości co do możliwości cytaty jako prawa gatunku, np. rzeźba. Korzystanie z cytaty wymaga wymienienia twórcy i źródła (art. 34).

W zakresie dzieł piśmiennictwa, Sąd Najwyższy stwierdził, że wymaganemu wyraźnego wymienienia źródła, z którego pochodzi fragment cudzego dzieła, nie czyni zadość wymienienie tego dzie-

ła w zestawieniu literatury, bez wyjaśnienia ani zasady, ani stopnia wykorzystania utworu¹².

W niektórych przypadkach wymienienie twórcy i źródła zapożyczeń może być trudne. Na przykład w filmowym dziele reklamowym.

Twórcy dzieła wykorzystanego nie przysługuje w zasadzie prawo do wynagrodzenia. Wyjątek zawiera przepis art. 29 ust. 2–3, przyznający prawo do wynagrodzenia na rzecz twórcy, którego drobny utwór lub fragmenty większego utworu zostały zamieszczone w podręcznikach lub wypisach dla celów dydaktycznych lub naukowych.

Przypisy:

¹ Por. *Słownik języka polskiego*, Warszawa; Trzaska, Evert i Michalski, s. 462.

² Wg tekstu opublikowanego w *Droit d'auteur* 1986, z. 4, wyd. OMPI. Również dalej powołane ustawy zamieszczone zostały w powyższym wydawnictwie.

³ T. Collova: *Reproduction sonore et visuelle pour l'usage personnel*, RIDA 1979, nr 101, s. 45.

⁴ J.W. Ekrutt: *Urheberrechtliche Probleme beim Zitat von Filmen- und Fernsehsendungen*, Hamburg 1973, s. 7–8.

⁵ B. Michalski: *Przedruk prasowy w świetle prawa*, Kraków 1972, s. 253.

⁶ *Tribunal de Grande Instance de Paris*, 3 Izba. 14 września 1994 r., RIDA 1995, t. 164, s. 409.

⁷ A. Dietz: *Die Entwicklung des bundesdeutschen Urheberrechts in Gesetzgebung und Rechtsprechung von 1972 bis 1979*, UFiTA 1980, t. 87, s. 37.

⁸ J.W. Ekrutt: *Urheberrechtliche Probleme*, s. 12, 17–18.

⁹ E. Traple w *Komentarzu do ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych*, Warszawa 1995, s. 202.

¹⁰ A. Kopff: *Granice swobodnego użytkowania dzieł chronionych prawem autorskim*, Zeszyty Naukowe UJ. Prace Prawnicze 1961, z. 8, s. 47.

¹¹ OSN 1975, z. 2, poz. 25.

¹² Orzeczenie z 29 grudnia 1971 r., I.CR 191/71, OSN 1972, z. 7–8, poz. 133.